

A *clausula rebus sic stantibus* elvének megjelenése Hugo Grotius munkásságában és a természetjogban

1. Bevezetés

A *clausula rebus sic stantibus* a római jog és azt követően a középkori kánonjog legfőbb alapelveinek számító *pacta sunt servanda* elvével szemben a pandektisták által a római jogból életre hívott elv, melynek értelmében a szerződések teljesítését utóbb beállott következmény miatt meg lehetett tagadni.¹ A *clausula* elve később hazánk jogában is elterjedt, rendkívüli hatását megtaláljuk Szladits Károly, Grosschmid Béni és Ágoston Péter munkáiban is. Az I. világháború után a háború és az ennek következtében beálló válság és infláció miatt különösen fontos lett és a gazdasági lehetetlenülés intézményében testet öltve szolgált megoldani az akkori kor problémáit. A tanulmányomban ennek a rendkívüli jogelvnek a megjelenését és jelentőségét szeretném bemutatni a jogtudomány egyik ősatyjának tekintett Hugo Grotius és a holland, majd a német természetjogászok, valamint a humanisták jogfelfogásán keresztül.

2. A *clausula* története a római jogtól a kora újkorig

A *clausula* elve a római jogban jelent meg először, de mindössze gondolat szintjén. Hivatalosan nem volt elismerve, mindössze a római jogot felhasználó későbbi korok mondták ki ezen ma alaptételnek számító elgondolást. Azonban Cicero, a híres ügyvéd és szónok, valamint Seneca, Néró híres tanácsadójának munkáiban is találkozhatunk vele. Ha fellapozzuk a Kr. e. 44-ben keletkezett „*Kötelességekről*” című munkát, ebben világít rá arra, hogy az ígéreteket nem kell megtartani, ha nagyobb kárt okoznak az ígérőnek mint előnyt az elfogadónak.² **Ifjabb Seneca** „*De beneficiis*” című művében megadja a jogot az ígérőnek, hogy szabadon gondolja meg szeretne-e teljesíteni.³ A glossátorok majd a kommentátorok fokozatosan fedezték föl maguknak az elvet. Bartolus és Baldus, Pilius és egy Jason de Mayno nevű jogtudós kommentátor munáiban is találkozunk vele. A kánonjog számos más elvvel együtt ezt is átültette a jogtudományba.

A kora újkor a humanisták és a természetjogászok időszaka volt. A 14. századtól ismert elv végül a 16. században kapott alaposabb kifejtést egy Andreas Alciatus nevű humanista jogtudósna köszönhetően. Alciatus már egyoldalú és kétoldalú akarategyeztetések között tett különbséget, Számára még azonban meglehetősen sokoldalú visszalépési és visszavonási lehetőség volt.⁴ A humanisták közül is kitént azonban egy jogtudós, aki a 16. században korszakalkotó munkát írt. Hugo Grotius „*A háború és béke jogáról*” című könyve azonban korántsem nemzetközi jogi munka, hanem sokkal inkább magánjogi természetű. A következőkben erre térnek ki bővebben.

3. A *clausula* és Grotius

Hugo Grotius 1583. április 10-én született Delftben, Hollandiában, mely városnak polgármestere saját apja volt. Csodagyereknek számított már korában is, hiszen 11 évesen már a leydeni egyetemen tanult és számos történelmi munkát és verset is publikált.⁵ Gyakorló jogász és teológus is volt, azonban emellett jogtudománnyal is szívesen foglalkozott. Sok viszont csak halála után jelent meg. Holland humanistaként nagyon nagy hatással volt a németalföldi, majd a német gondolkodókra is, különösen Leibnizre, Puffendorfra, Christian Wolffra. Az általam ismereteni kívánt alkotás azonban korántsem nemzetközi jogi jelentőségű. Hamza Gábor egyik előadásában kifejtette, hogy ez a mű valójában 80, ha nem 90 százalékában magánjogi munka.⁶ A cím eléggé megtévesztő, mert sokszor

1 FÖLDI András- HAMZA Gábor, *A római jog története és Intitúciói*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996., 585. oldal

2 Marcus Tullius CICERO: *De officiis libris tres*, editit Joannes Csenfgeri, Budapest, 1891., 25. oldal (Szabó Béla fordítása)

3 SENECA, *De beneficiis*, 4. 35. (Szabó Béla fordítása)

4 Andreae ALCIATI, *De praesumptionibus*, Francoforti, 1580., 181. sk.

5 KECSKÉS László, *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*, HVG-Orac Könyvkiadó, Budapest, 2009., 248. oldal

6 HAMZA Gábor „*A római jogi oktatás jövője és helyzete a XXI. században*” című előadása az ELTE-ÁJK-n a „Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog” elnevezésű konferencián 2010 november.

Grotiust is nemzetközi jogi atyaként tüntetik fel mindössze. Grotius azonban kiváló magánjogász is volt, s könyvében az ígéretekéről, a méltányosságról, a szerződésekről egyaránt értekezik csakúgy, mint a tulajdonjogról, a személyekről, a dolgokról.

Az ígéretek esetében Grotius először is Commanus Ferenc álláspontját vitatja. Szerinte ugyanis csak az egyenlő súlyú kötelek kötelezik a feleket.⁷ Szerinte a pusztá megegyezésnek nincs kötelező ereje.⁸ Grotius egy meglehetősen korlátozó álláspontot képviselt a clausulára nézve. Szerinte ugyanis az ígérő kötve van a szerződéshez, s csak kivételes esetben térhet el ettől. A jövőre nézve háromféle akaratnyilatkozati formát különböztet meg. Elsőként a pusztá állítást említi meg, melynek a nyilatkozás idején kell a valóságnak megfelelnie, nem szükséges azonban, hogy ez később is így legyen.⁹ A második az az ígélet, mely a természetjog szerint kötelez, de abból másnak nem ad jogot tulajdonképpen. Ezért ebből sem kikényszerítési lehetőség, sem visszatartás nem keletkezik.

A harmadik számunkra a legérdekesebb. Ez ugyanis nyilvánvalóan kinyilatkoztatja, hogy egy jogot másra akar ruházni. Ezeknek az ígéreteknek a megtartása Grotius szerint az isteni kinyilatkoztatásból fakad. Természetjogászként ezen nem is csodálkozhatunk. Grotius maga ezt egy salamoni mondással erősíti meg: „Fiam! Kezes lettél a te barátodért, és kezedet adván köteleztél el magadat másért, Szádnak beszédei által estél törbe, megfogattattál a te szádnak beszédivel”.¹⁰ Ez a felfogás erősen emlékeztet Augustinus filozófiájára, aki szerint az igazságtalan törvény senkit nem kötelez, mivel ez nem Istentől eredő, aki minden törvénynek a fő letéteményese.¹¹ Érdekesség viszont, hogy a természetjogot nem isteni eredetből vezeti le teljesen, hanem az emberek természetéből és együttélésükből, mely gyökeresen változatta meg az addigi felfogást.

Grotius Ovidiustól Cicerón át sokakat idéz ennek bizonyítására. Az ígélet esetében azt is megjegyzi még azonban, hogy a megfélemlítéssel tett ígélet is kötelező erejű. Az ígélet viszont csak akkor érvényes számára, ha az ígélet tárgya az ígélettevő birtokában van.¹² Ageszilaosz szerint: „Rendben van az ígélet, ha jogszerűen történt, ha azonban nem ilyen, akkor csak mondtam valamit, de nem ígértem”.

Itt kívánok néhány gondolat erejéig időzni az aequitas és a clausula közötti párhuzamon, valamint Grotius értelmezésén. A szó méltányosságot jelent és a kánonjogból került át a világi jogba. Arra hivatott, hogy az előre nem látható eseteket megoldja, s szükség esetén módosítást eszközöljön.

Az értelmezés tekintetében elmondható, hogy megszorító értelmezést tart kívánatosnak akkor, ha a szándék eredetileg is hibás, ha a felmerült eset a szándékkal ellentmondásban van, ha az egyetlen indok megszűnik, illetve ha az ügylet tárgya hiányos.¹³ Grotius a kiterjesztő értelmezést csak igen kevés esetben ismerte el. Erre egy példát is említ: „Ha az utószülött meghalna- amikor tudniillik valaki tényleg számolt a születéssel. Az ilyen rendelkezést értelemszerűen arra az esetre is kiterjesztik, ha egy ilyen újszülött egyáltalán meg sem születnék, minthogy a rendelkezőnek az akarata nyilván abból a feltételezésből indult ki, hogy nincs utód.”¹⁴ Összegezve megállapítható, hogy ha a felek maguk nem gondoltak – márpedig általában nem gondolnak – a változásokra, akkor fel sem merülhet az elv alkalmazásának lehetősége.

A kánonjoggal összehasonlítva elmondható, hogy Grotius természetjogászként sokat merített belőle, többek között a méltányosság elismerését is. A clausula tekintetében azonban jelentősen másként vélekedett, hiszen az objektív alapokra helyezett meggyőződése egészen a 19. és 20. század jogtudósainak elméleteiig hatott.

3. Grotius hatása a holland humanistákra

A holland Humanista Iskola a 17. és 18. században bontakozott ki. Donellus és Grotius nyomdokaiba lépve Paulus Voetus, Iohannes Voetus és Cornelis von Bynerhoek tekinthetőek a holland humanisták legismertebb képviselőinek.¹⁵ P. Voet az utrechti egyetem tanára volt, ahogy fia, Johannes Voetus is, aki a „*Commentarius ad pandectas*” című munkájával vált ismertté. Mindketten a nemzetközi magánjog megteremtői voltak, s munkásságukban Grotius egyértelmű befolyását fedezhetjük fel.

Cornelis von Bynerhoek szintén humanista tudós volt, aki „*Observationes Juris Romani*” című 1710-ben írott munkájában utal Grotiusra és felfedezhető hatásai a magánjogi elméletében is. Bár Bynerhoek inkább közjog-

⁷ Hugo GROTIUS, *A háború és béke jogáról*, Pallas Stúdió, Budapest, 1999, I. kötet, 323. oldal (Brósz Róbeert fordítása)

⁸ i. m. : 324. oldal

⁹ i. m. 325. oldal

¹⁰ *Példabeszédek Könyve*, VI. 1. -2.

¹¹ FÉZER Tamás, *A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre*, Jogelméleti Szemle, 2004/3. szám

¹² i. m. 331. oldal

¹³ i. m. 431. oldal

¹⁴ i. m. II. kötet, 16. 20. 3.

¹⁵ HAMZA Gábor: *Az európai magánjogi rendszerek fejlődése- A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 133. oldal

gal foglalkozott, magánjogban is megfigyelhető Grotius hatása, a tengerjogról írott munkája pedig egyértelműen Grotius hatására készült.

4. A clausula német természetjogi értelmezése

Heinrich von Cocceji 1699-ben „*Disputatio de clausula rebus sic stantibus*” című művében nem csak a szerződések joga tekintetében vizsgálja érvényesülését az elvnek, hanem a hűbér-, egyház-, köz-, és büntetőjogban is. Az ő elméletében a bizonyítási teher mindig arra a félre esik, aki azt állítja, hogy egy körülményváltozás nem tekinthető a clausula alá tartozó esetnek. Grotiusnál jóval tágabban értelmezi az elv alkalmazhatóságát, kivéve a személyi és dologi jogban, ahol ez viszonylag ritka.¹⁶

Augustin Leyser Coccejivel szemben azonban a clausula korlátlan alkalmazásának híve volt. Elmélete alapján a dolog állapotváltozását sem késedelem, sem gondatlanság, sem az adósság elő nem idézheti. Az adós nem láthatja előre a változást, amely olyan jellegű kell hogy legyen, hogy ha tudott volna róla nem bocsátkozott volna az ügyletbe.¹⁷ Leyser szerint ha fontos a körülmény változása, viszont nem az ígérő által figyelembe vett ratióra vonatkozik, akkor csak mérséklésre van szerinte lehetőség.

Karl Philipp Kopp egy teljesen újszerű clausula-elmélet kidolgozója volt. A 18. században élt jogtudós az általánosságban alkalmazható clausula elmélet híve volt. Szerinte minden kötelmi ügylet esetében alkalmazható a clausula: „A szerződés (...) előfeltételezi, hogy a viszonyok állása ne változtassék. Világos, hogy ezen záradék alapját egyedül az emberi akarat természetében kell keresni”.¹⁸ A régi clausula tant azonban sokan, például **Adolf Dietrich Weber** is ellenezte, aki elméletének a „természetes kötelezettségek tana” elnevezést adta.¹⁹ Ennek értelmében a clausula általános alkalmazása hiba, szerinte ezt csak a szerződéseknél kell alkalmazni és csak az utólagosan beálló változásokra tekintettel. Világosan látható, hogy a clausula értelmezése átalakult, s egy sokkal pontosabb kép jött létre a 19. század hajnalára.

5. Összegzés, Grotius jelentősége és a clausula elvére gyakorolt hatása

Grotius minden tekintetben jelentős jogtudós volt. A nemzetközi jog mellett a kereskedelmi és főként a magánjogra is hatott elméleteivel. Bár természetjogász volt nem mindent az isteni kinyilatkoztatásból vezetett le, hanem sokkal inkább az emberi természetből és együttélésekből. A clausula rebus elvének tekintetében megállapítható, hogy nála az elv korlátozott mértékben érvényesült ugyan, de elsőként volt képes ennek jelentőségét megragadni és fontosságot tulajdonítani neki. Követői, mint a holland humanisták, vagy a német természetjogászok sokféle-képpen értelmezték tanait, s egyes részeket átalakítva, másokat továbbfejlesztve jutottak el egy meghatározottabb clausula-tan megfogalmazásához, amit aztán a 19. század pandektistái gondoltak tovább. Ennek egy hosszabb tanulmányt érdemes szentelni a későbbiek folyamán.

Felhasznált irodalom:

- Andreae ALCIATI, *De praesumptionibus*, Francoforti, 1580., 181. sk.
 Augustin LEYSER, *Meditationes ad Pandectas*, Lipsiae, 1741, I. 411.
 BECK-MANAGETTA, Margarethe, *Die clausula rebus sic stantibus und die Geschäftsgerundlage in der Dogmengeschichte = La formazione storica del diritto moderno in Europa III.*, 1977, 1263-1276.
 FÉZER Tamás, *A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre*, Jogelméleti Szemle, 2004/3. szám
 FÖLDI András – HAMZA Gábor, *A római jog története és Intitúciói*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996., 585. oldal
 HAMZA Gábor: *Az európai magánjogi rendszerek fejlődése- A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 133. oldal

¹⁶ BECK-MANAGETTA, Margarethe, *Die clausula rebus sic stantibus und die Geschäftsgerundlage in der Dogmengeschichte = La formazione storica del diritto moderno in Europa III.*, 1977, 1263-1276.

¹⁷ Augustin LEYSER, *Meditationes ad Pandectas*, Lipsiae, 1741, I. 411.

¹⁸ Ralf KÖBLER, *Die "clausula rebus sic stantibus" als allgemeiner Rechtsgrundsatz*, Tübingen, 1991., 36. oldal

¹⁹ Adolf Dietrich WEBER, *Systematische Entwicklung der Lehre von der natürlichen Verbindlichkeit und deren gerichtliche Wirkung*, Leipzig, 1784., 90. § in Leopold PFAFF, *Die Clausel: rebus sic stantibus in der Doctrin und der österreichischen Gesetzgebung = Festschrift zum 70. Geburtstag Dr. Joseph Unger*, Stuttgart, 1898., (Neudruck: Aalen 1974.) 273-274. oldal

- Hugo GROTIUS, *A háború és béke jogáról*, Pallas Stúdió, Budapest, 1999, I. kötet, 323. oldal
- KECSKÉS László, *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*, HVG-Orac Könyvkiadó, Budapest, 2009., 248. oldal
- Leopold PFAFF, *Die Clausel: rebus sic stantibus in der Doctrin und der österreichischen Gesetzgebung* = Festschrift zum 70. Geburtstag Dr. Joseph Unger, Stuttgart, 1898., (Neudruck: Aalen 1974.) 273-274. oldal
- Marcus Tullius CICERO: *De officiis libri tres*, editit Joannes Csenfgeri, Budapest, 1891., 25. oldal (Szabó Béla fordítása)
- Példabeszédek Könyve*, VI. 1-2.
- Ralf Köbler, *Die "clausula rebus sic stantibus" als allgemeiner Rechtsgrundsatz*, Tübingen, 1991., 36. oldal
- SENECA, *De beneficiis*, 4. 35. (Szabó Béla fordítása)